

Kiss Réka

Mozaikok: Protestáns kapcsolati hálók nyomai a második világháború alatti ellenállásban

Adalékok Soos Géza pályaképéhez

A ma már jól ismert történet szerint 1944. december 9-én az egyik legjelentősebb ellenállási szervezet, a Magyar Függetlenségi Mozgalom akkori vezetői, Soos Géza és Hadnagy Domokos útítársaikkal, egy német felségjelű bombázó repülőgépet ellopva, az angolszász szövetségesek dél-olaszországi főhadiszállására igyekeztek, hogy utolsó kétségbeesett erőfeszítést tegyenek Budapest ostromának megakadályozására, és a szövetségesekkel való együttműködésre. A csoport tagjai életük kockáztatásával érkeztek Bari városába, gépük fedélzetén a britek és amerikaiak számára összeállított jelentős mennyiségű és igen hasznosnak bizonyuló katonai, hírszerzési információval és a magyar ellenállás tevékenységére vonatkozó adatokkal. Soosékat 1945. május elejéig mégis „biztonsági karanténban”, lényegében fogságban tartották. Több hétig tartó kihallgatásaik és tanúvallomásaik alapján az amerikai hírszerzési szervezet, az OSS (Stratégiai Szolgálatok Hivatala) részletes – bár súlyos hibákkal teli – összefoglalót készített.¹ Ennek egyik konklúziója szerint a Soos Géza és Hadnagy Domokos által

¹ Soos Géza olaszországi küldetésével és kihallgatásaival kapcsolatban lásd: Török Bálint: Az olaszországi küldetés, in: *Magyar Szemle* 11(2002/7–8), 91–111. Legújabban pedig lásd kiterjedt amerikai levéltári kutatásokra alapozva Duncan Bare munkáit. BARE, Duncan: *Hungarian affairs of the US-Office of Strategic Services in the Mediterranean Theater of Operations from June 1944 until September 1945*, Masterarbeit/Master Thesis, Graz, 2015. <https://unipub.uni-graz.at/download/pdf/457450>; BARE, Duncan: *Angleton magyarjai. Esettanulmány az USA Rómában működő közép-európai katonai hírszerzésének történetéből 1945–1946*, in: *Betekintő* 10(2016/2).

képviselt ellenállási csoport „jellegében túlnyomórészt magyar és kálvinista”.² Tagjai főként a közigazgatásból valamint a katonai körökből verbuválódtak, és Horthy kormányzó köreihez is közel álltak. A már a háború utáni szovjet térfoglalás elleni küzdelem jegyében, a nemzeti függetlenség visszanyerése érdekében az angolszászokkal titkos együttműködést is vállaló Soos Géza az OSS elkötelezett protestánsnak és kiváló szervezőnek látta, akinek „romantikus elképzelései vannak a társadalmi reformokról”.³

Egy másik, szintén az OSS-en belül, annak svájci rezidentúráján Magyarországról készített összefoglaló jelentés szintén említést tett egy, a német megszállás alatt működő protestáns ellenállási hálózatról: „Hála a protestáns egyházi köröknek, amelyekkel Radvánszky kapcsolatban állt, találtak egy módot az információk továbbítására, és néhány próbaüzenet meg is érkezett”.⁴ A jelentés szerzője Royall Tyler,⁵ a Népszövetség egykori budapesti alkalmazottjaként talán a legszakavatottabb amerikai Magyarország-szakértőnek számított. A második világháború alatt az OSS berni rezidentúráját vezető Allen Dulles munkáját segítő Tyler nemcsak hírszerzési feladatokat látott el Washington számára, hanem tevékenyen asszisztált a tragikusan kudarcba fulladt titkos magyar kiugrási tervekhez, bizalmas kapcsolatokat ápolva az anglofil magyar diplomáciai karral, köztük a jelentésben szereplő Radvánszky Antallal. Radvánszky Antalt (társasági nevén Tompuszt) még Teleki Pál küldte ki az Egyesült Államokba egy esetleges emigráns kormány finanszírozására hivatott pénzalap létrehozása érdekében. Később a Magyar Nemzeti Bank vezértitkáráként, illetve a Magyar Függetlenségi Mozgalom (továbbiakban MFM) titkos genfi megbízottjaként és egyben Bakách-Bessenyei György berni követnek, az 1943–1944-es magyar béketapogatózások kulcsszereplőjének bizalmasaként, nem utolsósorban pedig a magyarországi evangélikus egyház világi vezetőjének (báró Radvánszky Albertnek) az unokaöccseként és egyúttal a KIE evangélikus

² BARE: i. m.; illetve magyarul: Soos Géza és Hadnagy Domokos tájékoztatása a magyarországi helyzetről és a Magyar Függetlenségi Mozgalomról 1944 decemberében. (Az amerikai központi hírszerző hivatal által készített összefoglaló jelentés.), in: KARSAI Elek (szerk.): *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V.*, Budapest, 1986, 238–245.

³ Lásd: BARE: i. m.

⁴ „A channel by which information could pass was found, thanks to protestant ecclesiastical circles with which Radvánszky was in touch, and some trial messages came through.” Royall Tyler összefoglalója 1945. szeptember 20. National Archives (továbbiakban NARA) RG 226, E 190C, B 5.

⁵ Royall Tylerhez lásd: PETERECZ Zoltán: *Royall Tyler és a Horthy-korszak krízisei*, Budapest, 2023.

ágának ügyvezetőjeként⁶ próbálta előmozdítani Magyarországnak a háborúból való kiválásáról szóló titkos tárgyalásokat.

Míg a Soos Gézák olaszországi kihallgatásairól készült összefoglaló jelentés már évtizedekkel ezelőtt megjelent a Ráday Gyűjtemény évkönyvében, a Royall Tyler által a magyar protestáns ellenállásról írt rövid kitétel korábban nem volt ismert a magyar ellenállás kutatói előtt. Számunkra különösen figyelemreméltó, hogy mindkét jelentés, közvetlenül vagy közvetve, kapcsolatba hozható Soos Géza személyével és számos olyan kérdést vet fel, amely összefügg a második világháború alatti református, illetve protestáns ellenállási hálózatok eddig kevésbé ismert történeteivel. Tanulmányomban vázlat-szerűen, néhány csomópontot kiemelve és Soos Géza személyére fókuszálva, szeretném bemutatni, hogy a feltárt források milyen további kutatási irányokat jelölnek ki a második világháború alatti magyar ellenállás református vonatkozásaival, kapcsolathálóival, útkereséseivel és dilemmáival kapcsolatban.

Az SDG szerepe(i)

Soos Géza gimnazista korában kapcsolódott be a kor egyik legnagyobb hatású vallásos ifjúsági egyesületébe, a Soli Deo Gloria (SDG) Diákszövetség munkájába, majd lett 1940-ben annak elnöke.⁷ Az egyesület az első világháborút követő soktényezős magyarországi társadalmi-közéleti krízishelyzet miliójében, a modernitás kihívásaira adott vallási- megújulási kísérletként jött létre, a korabeli egyházi élet egyik legfontosabb teológiai-szellemi irányzatához, a nagyhatású holland teológus és miniszterelnök, Abraham Kuyper által inspirált neokálvinizmushoz kötődve.⁸ Az egyesület a hitéleti

⁶ Radvánszky Antal közéleti szerepéhez lásd: Joó András: „Szekfü és Balogh a főasztal oldalára ültek, Bethlen közelébe”. Háttérszereplők a magyar béketapogatódzások történetében, in: HOLLÓSI Gábor – JOÓ András – UJVÁRY Gábor (szerk.): *A Bethlen-kormány megalakulása és a konszolidáció szellemi háttere*. (A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és az Országgyűlési Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága 2021. szeptember 28-i, az első Bethlen-kormány megalakítása 100. évfordulója tiszteletére szervezett konferenciájának előadásai), Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló, Budapest, 2022, 153–154.

⁷ Pályafutásához lásd: Soos Gézáné (szerk.): *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Emlékezés Soos Gézára*, Budapest, 1989; Soos Gézáné (szerk.): *Evangéliumot Magyarországnak. Soos Géza emlékkönyve*, Budapest, 1999.

⁸ LÁNYI Gábor: Abraham Kuyper (1837–1920) és a neokálvinizmus, in: LITERÁTY Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2018, 215–228.

feladatok mellett egyre tudatosabban fordult a társadalmi-közéleti problémák irányába, és találta meg a kapcsolódási pontokat a harmadik út lehetőségeit kereső, radikális társadalmi reformprogrammal fellépő népi mozgalommal.⁹ Olyannyira, hogy 1943-ban az SDG konferenciатеlepén került megrendezésre Soos Géza és Püski Sándor könyvkiadó együttműködésé-ként a nagy hatású szárszói értelmiségi találkozó. Soos sokrétű szervező tevékenysége, mozgósító egyénisége jelentősen meghatározta az SDG arculatát. Markáns, időnként harcos szerepfelfogása és a szervezet fokozódó társadalmi-közéleti aktivitása, radikális modernizációs programok iránti érdeklődése időről időre kisebb-nagyobb konfliktusokhoz vezetett a református egyház konzervatív köreivel. Ugyanakkor személyes kapcsolatot ápolt a református egyház nagy tekintélyű reform-konzervatív vezetőjével, Ravasz László püspökkel, aki nemcsak Soos Géza házasságkötési esketését vállalta el, hanem az egyház felől érkező kritikák, támadások elsimításában is partnernek mutatkozott.

Amikor 1944. március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot az SDG körül már megszerveződött egy olyan, aktív hitéletet élő, a közéleti problémák iránt érdeklődő, tevékeny, náciellenes fiatal református értelmiségi kör, amely nemcsak jól ismerte egymást, hanem szoros baráti és bizalmi hálót működtetett. Ezek közül a fiatalok közül sokan kapcsolódtak be az embermentésbe/ellenállásba – és működtették a kapcsolati hálói-kat/hálózataikat, még akkor is, ha politikailag heterogén csoportot alkottak.

Az SDG-nek az ellenállásban betöltött szerepéről már számos fontos részletet ismerünk, a teljes kép megrajzolása azonban még várat magára. Gyenes Antal, az illegális kommunista mozgalommal is kapcsolatban álló Győrffy Kollégium egyik vezetője így emlékezett vissza a világnézeti-leg tőle igencsak távolálló SDG szerepére: „Kapcsolatban voltam a Diákok Háza (Hársfa utcai Kollégium) fiataljaival, akiket még az SDG-ből ismer-tem, Kiss Sándorral (szegedivel) és Vatai Lászlóval. Kissék igyekeztek aktívan kivenni részüket az antifasiszta mozgalomból. Amikor 1944 nyarán Hegedűs András és Balyó Mária lebukott, Kiss Sándorék gyorsan kiadták a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma lapját Szabad Élet címen, feltehető-leg a rendőrség nagy megdöbbenésére.”¹⁰ Gyenes interjújában voltaképpen

⁹ Az SDG történetének a jelenleg már kutatható levéltári források alapján való megírása még várat magára. Máig legátfogóbb, informatív munka HAVAS GÁBOR – KULIFAY ALBERT (szerk.): *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Budapest, 1992.

¹⁰ Gyenes Antal visszaemlékezése, in: KARDOS LÁSZLÓ (szerk.): *„Sej, ami lobogónkat fényes szelek fújják”. A népi kollégiumok 1939–1949*, Budapest, 1977, 115.

a diákellenállás két nagy ága, az antináci és egyben antikommunista, jelentős részben magyar közösségi háttérű Szabad Élet Diákmozgalom (SZÉD), illetve a főként győrfysta diákokból verbuválódott, a Békepárttal is kapcsolatban álló, szerényebb létszámú Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma (NED) közötti kapcsolatok kiépüléséről beszélt. A Gyenes által említett Vatai László egyetemi lelkészként került az SDG-be és a diákellenállásba: „A háború alatt, a budapesti egyetemek lekipásztoraiként részt vettem az ellenállási mozgalomban, aminek egy része a Soli Deo Gloria Református Diákszövetségben talált otthonra. Ennek a szervezetnek a főtitkára voltam. Tagja lettem legfelsőbb szervüknek, s illegális sajtótevékenységüket én irányítottam.”¹¹ A „legfelsőbb szerv” nem volt más, mint a Szabad Élet Diákmozgalom, a náciellenes értelmiségi ifjúság legfontosabb földalatti ellenállási szervezete, amelynek egyik vezetője a szintén Gyenes által említett Kiss Sándor volt, ekkor a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa, valamint a Hársfa utcai Diákok Háza kollégiumi nevelőtanára.

Kiss Sándor Szegedről, Szent-Györgyi Albert professzor környezetéből került Budapestre. A karizmatikus tanár hamarosan a Pozsonyi úti egyházköztségben talált lelki otthonra, és lett a Bereczky Albert védnöksége alatt álló Református Szórványkaláka Szolgálat vezetője. Horváth János (későbbi kiscgazdapárti képviselő, majd 2003 és 2014 között az Országgyűlés korelnöke) ekkor fiatal közgazdászhallgatóként maga is az SDG és a Pozsonyi úti Kaláka Szolgálat révén került kapcsolatba Kiss Sándorral: „Kiss Sándort 1941-ben ismertem meg, a Soli Deo Gloria diákszövetségben és a későbbi szárszói konferenciákon is találkoztunk. Barátok 1943-ban lettünk, amikor eljött a Kaláka Szolgálat egyik műhely-összejövetelére, amelyet a Pozsonyi úti református egyházköztség épületében tartottunk Budapesten... A szimpózium tárgya egy akkor divatos kérdés volt: Magyarország jövője a német és az orosz birodalom között... Valójában ahhoz, hogy megértsük azt a mély hitet, elkötelezett hazafiságot, amely 1944 folyamán Kiss Sándor vezetése alatt áthatotta a magyar diákság ellenállási mozgalmát, meg kell értenünk azt az inspirációt és erősítést, amit ő és több társa a Kaláka közösségben kapott.”¹² A Pozsonyi úti gyülekezet lelkésze, Bereczky Albert,

¹¹ Idézi: BORBÁNDI Gyula: Emlékek Vatai Lászlóról, in: uő: *Népiség és népiek*, Hága, 2006, 128. Vatait 1944. október 15-én, a sikertelen kiugrási kísérlet után a politikai rendőrség letartóztatta. A SZÉD-hez lásd: M. Kiss Sándor – VITÁNYI Iván: *A magyar diákok szabadságfrontja*, Budapest, 1983.

¹² HORVÁTH János: Egy résztvevő beszámolója az 1944-es magyar függetlenségi diákmozgalmról, in: *Történelmi Szemle* (1986/3–4), 451–463.

és segédlelkésze, Hőgye Mihály egyaránt jelentős alakjai voltak a református kapcsolati hálókön keresztül szerveződő ellenállásnak és embermentésnek. Bereczky a német megszállás alatt illegalitásba vonult pártok és vallási szervezetek náciellenes szervezetében, az 1944 májusában megalakult Magyar Frontban vállalt meghatározó szerepet. Kiss Sándor pedig Bereczkyn keresztül lényegében a diákellenállás és a Magyar Front között építette ki és tartotta a kapcsolatot.¹³

Az 1944. október 15-ei sikertelen kiugrási kísérlet váratlanul érte a diákellenállást is. Ezt követően nem maradt más lehetőségük, mint a gerillaharc vállalása. 1944. október második felében megalakították a Magyar Diákok Szabadságfrontját, amely a fegyveres harcra egyesítette a Györfy-kollégistákat és a Szabad Élet Diákmozgalom tagjait. Az illegális diák-szervezet vezetését Kardos László és Zimányi Tibor mellett Kiss Sándor vállalta. 1944 decemberében a nyilas elhárítás a diákellenállás nyomára bukkant, december 12-én Kisst, Zimányit és a SZÉD vezetőit letartóztatták.

Húsz évvel később, már az emigrációban született visszaemlékezésében Kiss Sándor plasztikusan írta le azt a folyamatot, amely – többek számára meghatározó mintázatként – az egyéni megtéréstől, a közösség iránti elkötelezett keresztyén felelősségvállaláson át az ellenállásban való tevőleges szerepvállalásig vezetett: „Jézus egy keresztyén diákmozgalmat használt fel az én megtérítemre. A 30-as években Magyarországon protestáns ifjúsági körben hatalmas evangélizációs és újjászületési mozgalmak indultak meg. Egyikük a Soli Deo Gloria Diákszövetség volt. [...] A mi diákmozgalmunk a teljes élet megszentelését hirdette és iktatta programjába. Elsősorban a megtérés hirdetését, a lelkek megmentését. De a társadalmak, a nép, a nemzet sorsproblémáit is. [...] Mi a demokrácia és az egész társadalmat átfogó szociális egyenlőség és felelősség elvét a Bibliából vezettük le. Hittük és hirdettük, hogy Krisztus egyéni, társadalmi nemzeti és nemzetközi élet problémáira is egyedüli megoldás. [...] A német megszállás után nem volt más út, mint a földalatti mozgalom és fegyveres ellenállás. Ennek természetesen egyre több áldozata volt. [...] Engem választottak meg a földalatti diákellenállás vezérének és 9 hónapig át sikerült kimenekülnöm mindig a Gestapo és magyar bérenceinek

¹³ Kiss Sándor pályaképéhez lásd: PÓTOR Imre: *A bibliai politikus Kiss Sándor Isten s a haza szolgálatában – emigrációba vonulásáig*, Vásárosnamény, 2003. Bereczky ellenállási tevékenységéhez lásd legújabban: LÁNYI Gábor: Bereczky Albert (1893–1966) budapesti lelképásztor szerepe a németellenes ellenállásban és az embermentésben (1944–45), in: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica* 69(2024/1), 225–249.

a harapófogóiból. 1944. december 14-én azonban elfogtak, és megindult a többórás kínvallatás.”¹⁴

A diákellenállás Kiss Sándor vezette ágának felső kapcsolatait az MFM vezetői jelentették. Az MFM civil ágának irányítója pedig Soos Géza, az SDG-ben Kiss Sándor munkatársa volt. Magyarország háborúba való belépése és az egyre fokozódó német nyomás a náci rezsimet elutasító keresztyén köröket számtalan új kihívás elé állította. Újra kellett gondolniuk hitéleti és közéleti szerepfelfogásukat is. A vallási egyesületek lényegében azon kevés fórumok egyikét jelentették, amelyek rendszeres és legális keretet biztosíthattak az ellenállásban a kapcsolattartásra, bizalmas információk kicserélésére, konspirációra. Ezt a Soos Géza által inspirált folyamatot plasztikusan írja le Sóvágó Gábor visszaemlékezése: „Ez elsősorban a hetenként egyszer tartott ’elnöki imaórán’ való részvételt jelentette. Ez az imaóra igen különös napirendű, szinte politikai természetű volt. Soos Géza gyakorlatilag eligazítást adott a politikai és katonai helyzetről, ez kb. félóra volt; majd ő vagy mások imádkoztak, hogy a magyar népet minél kevesebb szenvedés sújtsa... A március 19-i német megszállás lehetőségét Soos Géza velük már két héttel korábban tudatta.”¹⁵

Ökumenikus Menekültügyi Ifjúsági Bizottság és a lengyel menekültek

Soos egyházi aktivitása mellett 1935-ben jogi diplomát szerzett, egy rövid időre bíróként helyezkedett el. Fiatal jogászként és az SDG képviselőjeként kapcsolódott be az akkor formálódó nemzetközi protestáns ökumenikus mozgalmakba, a későbbi Egyházak Világtanácsa (EVT) előmunkálataiba, melyek révén kiterjedt nemzetközi egyházi kapcsolatrendszert épített ki. 1939-ben Amsterdamban az Ökumenikus Világmozgalom ifjúsági négyes

¹⁴ Kiss Sándor beszéde, melyet a Mt. Vernoni metodista és presbiteriánus Meeting House templomokban mondott el. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (továbbiakban RL) C/243. 16. db.

¹⁵ Általában az alábbiak vettek részt az „elnöki imaórán”: Soos Géza miniszteri titkár, a Szövetség elnöke; Bognár István tanár, a Szövetség alelnöke; Barcza Gedeon tanár, sakknagymester; Vatai László egyetemi magántanár; Balla Péter énektanár, a népdalmozgalom lelkes vezetője; Kiss Sándor egyetemi lelkész; Morvay István református lelkész; Naszády Zsófia, a Szövetség titkárnője, Kiss Sándor tanár, a Parasztszövetség későbbi igazgatója; Kádár Géza szövetségi szervező. Idézi: PÓTOR: i. m.

bizottságának tagjává választották,¹⁶ ugyanazon nyáron, amikor a Magyar Testvéri Közösség titkos társaságban is felavatták. A háború kitörését követően, Soos Géza javaslatára hozták létre a protestáns és katolikus ifjúsági egyesületeket összefogó Magyar Menekültügyi Ifjúsági Bizottságot. Állandó irodájának szintén az SDG központja adott otthont. A bizottság vezetője, református részről Soos felkérésére Pap László teológiai professzor lett, aki kulcsszerepet játszott Soos bizalmas nemzetközi ökumenikus kapcsolatainak működtetésében. Evangélikus részről a vezetőség névsorában Radvánszky Antal neve is olvasható. Pap emlékiratai szerint a menekültek ellátásának anyagi hátterét továbbra is Soos Géza biztosította a Külügyminisztérium Kulturális Osztályán keresztül, „aki jó időben tekintélyes összeget utalt ki nekem erre a célra”.¹⁷

A háború kitörését követően az SDG az egyházi embermentés egyik jelentős központjává vált. A szövetség Kálvin téri központjában lengyelek, a fővárosi diákszállójában pedig német hadifogságból menekült holland katonatisztek találtak menedéket. Id. Antall József, menekültügyi kormánybiztos a magyarországi lengyel menekültek helyzetéről 1946-ban a béketárgyalásokra készülve összeállított beszámolójában azt írta, hogy „A magyar református egyetemi és főiskolai hallgatók »Soli Deo Gloria« egyesülete külön napközi otthont ajánlott fel a lengyel hallgatóknak saját központjában. Különösen ez a helyiség örvendett igen nagy népszerűségnek a lengyel diákok között. Ott tartottak hetenként magyar–lengyel kulturális és ismeretterjesztő előadásokat, megbeszéléseket, s ott rendeztek egyesületi összejöveteleket, nyelvtanfolyamokat és nótadélutánokat is. Rádiót és társasjátékokat is állítottak be maguknak, s volt hírközpontjuk is.”¹⁸ Hogy ez a „hírközpont” mit is jelentett, id. Antall József – már a szovjet megszállás alatt álló országban, érthető módon – nem fejtette ki részletesen. Ugyanakkor tudjuk, hogy a háború alatt a Menekültügyi Ifjúsági Bizottság a genfi kapcsolatok ápolásának legális csatornáját is biztosította. Az EVT megbízottjaként látogatott Magyarországra a svéd evangélikus lelkész, Nils Ehrenström, aki Pap László, Soos Géza és id. Antall József

¹⁶ LADÁNYI Sándor: Soos Géza és az ifjúsági mozgalmak, in: Soos Gézáné (et al.): *Mint a Jézus Krisztus*, 59.

¹⁷ PAP László: *Tíz év és ami utána következett*, Bern–Budapest, 1992. Pap Lászlónak az ellenállásban, embermentésben játszott szerepéhez lásd még: Kiss Réka: „Az egyházi reakció egyik vezére”. Pap László dékán pályaképe, in: PETRÁS Éva (szerk): *A 20. századi magyar protestáns közéletiség archépcsarnoka*, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2021, 329–354.

¹⁸ ANTALL József: *Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt (1946)*, Budapest, 2019, 61.

kalauzolásával 1943-ban látogatta végig a lengyel és francia internálótáborokat, és vitt információkat Svájcba a magyarországi egyházak és menekültek helyzetéről.¹⁹ Sőt, egyházdiplomáciai gesztusként, Ehrenström magyarországi tartózkodásához időzítve alakult meg a Magyar Ökumenikus Bizottság, melynek kvázi-ifjúsági szerve lett a Pap László vezette Ökumenikus Ifjúsági Bizottság.

Az SDG – Ökumenikus Ifjúsági Bizottság – MFM vonal és benne Soos rejtett szerepének, valamint az SDG „hírközpont” jellegének teljeskörű feltárása a lengyel menekültügyben még további kutatásokat igényel. A Soos tanúvallomásait összegző amerikai hírszerzési összefoglaló szerint Soos volt az adminisztrátora a London által a magyarországi lengyel menekültek számára küldött pénzügyi forrásoknak. Eszerint Sooson keresztül 1943 szeptemberében érkezett az utolsó átutalás, melynek összege 2 millió pengő volt. Szintén ebben az összefoglalóban olvasható, hogy Soos diplomáciai futárposta révén kapcsolatot biztosított London és a Magyarországon élő lengyel menekültek között. Az üzenetek Stockholmba érkeztek, ahonnan Gellért Andor (szerepét lásd később) küldte tovább azokat Londonba.²⁰ C. G. McKay Raoul Wallenberggel kapcsolatos kutatásai nyomán szintén talált Soos és a lengyel menekültek közötti bizalmas kapcsolatokra utaló releváns információkat. Eszerint a svéd gyermekmentő segélyszervezet, a Rädde Barnen munkáját segítő Ebba Bonde grófné, Raoul Wallenberg nagynénje, azt kérte a már Budapesten tartózkodó Raoul Wallenberg-től, titkárával Lauer Kálmánnal folytatott bizalmas levelezésen keresztül, hogy Wallenberg Eduard Fietowicz számára állítson ki ideiglenes útlevelet. Az Eduard Fietowicz álnevet használó Edmund Fietz mérnök, néppárti politikus a londoni lengyel emigráns kormány magyarországi ún. „W” kirendeltségének, konspirációs összekötő bázisának volt a vezetője. A Lauer által közvetített üzenet szerint Fietowicz címét „Dr. Soos Gézőn keresztül lehet megtudni, aki a Külügyminisztérium Kulturális

¹⁹ A svéd kiküldött látogatásának jelentőségét mutatta, hogy azt mint fontos, pozitív eseményt Antall is kiemelte 1946-os összefoglalójában. Ugyanakkor Radvánszky Antal egykorú bizalmas feljegyzése szerint Ehrenström svájci beszámolója korántsem volt olyan pozitív, mint ahogy azt a magyar fél remélte. ANTALL: i. m., 58; PAP: i. m., 15; MAJSAI Tamás: A magyarországi református egyház és a „svájci” ökumené a Soáh idején. Egy lehetőség lehetetlenségének története, in: Randolph L. BRAHAM – Attila PÓK (szerk.): *The Holocaust in Hungary Fifty Years Later*, Holocaust Studies Series, [New York], Distributed by Columbia University Press, 1997, 467–468.

²⁰ Jelentés 1944. december 12., NARA RG 226, E 125 B 48.

Osztályának követségi titkára”.²¹ Soosnak a lengyelekkel kapcsolatos kevésbé ismert bizalmi szerepére egy másik, 1944. augusztus 21-én kelt levél is utal, melyben Wallenberg arra kapott megbízást, hogy érdeklődjön Soosnál Henryk Ślawik, Andrzej Pysz, Kazimierz Gurgul és Stanisław Meysner felől.²² Mindnyájan a lengyel emigráns kormány magyarországi megbízottjaiként tevékenykedtek.

Ugyancsak további kutatásokra ösztönöz a „holland vonal” szerepe az SDG és Soos kapcsolati hálójában. Egyrészt, mert a német hadifogolytáborokból szökött holland tisztek, akik református kapcsolataik révén kerültek Magyarországra és kaptak támogatást, aktívan bekapcsolódtak a magyarországi ellenállásba és embermentésbe, másrészt, mert kapcsolataik a brit hírszerző szervekkel a magyar (egyházi) ellenállás eddig kevésbé ismert angolszász kapcsolataira is ráirányítják a figyelmet.²³ Egyikőjük, Johannes Adolf Bentinck főhadnagy 1944 decemberében tagja volt annak a titkos küldöttségnek, amellyel Soos Géza a szövetségesekhez repült. Az út konspirált előkészítésébe egy ponton Pap László, valamint az evangélikus Wolf (Ordass) Lajos is bekapcsolódott. Egy másik, a protestáns ellenállási hálózattal és valószínűsíthetően az angol katonai hírszerzéssel is kapcsolatban álló holland tisztet, Gerrit van der Waals hadnagyot – akinek egyébként Szabó Imre esperes szerzett rejtekhelyet²⁴ – pedig Raoul Wallenberggel egyidőben fogta el a szovjet katonai titkosszolgálat, és ugyanúgy nem tért haza a szovjet fogságból, mint a svéd diplomata.

²¹ McKAY, C. G.: *Adler-Rudel's visits to Sweden*. <https://www.raoul-wallenberg.eu/wp-content/uploads/2012/05/AdlerRudelEssay1.pdf>, 9. Fietowiczot/Fietzet Magyarország megszállásának napján, 1944. március 19-én lakásán elfogták a Gestapo emberei. Egyes források szerint még Magyarországon belehalt a kínzásokba a Gestapo börtönében, mások szerint Mauthausenben végezték ki.

²² McKAY: i. m., 11. Ślawik a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottság, majd a Lengyel Polgári Bizottság vezetőjeként különösen is szorosan működött együtt a magyar menekültügyi kormánybiztossal, id. Antall Józseffel és körével. A német megszállást követően Ślawik, Pysz és Gurgul is a mauthauseni koncentrációs táborban haltak meg.

²³ A menekült holland tisztek szerepéhez lásd PUSZTAI Gábor: „...fogadtatásuk szívélyes volt...”. Holland hadifoglyok Magyarországon a második világháborúban, in: *Történeti tanulmányok* 30(2022), 244–281; MACSKÁSY Pál: A sötétség tenger árja ellen... Holland menekültek Magyarországon a második világháború alatt, in: BERNÁTH István (szerk.): *Hollandból magyarra. Kultúrhistóriai tanulmányok és szemelvények*, Budapest, 1986; Kiss Réka: Szent-Iványi Sándor unitárius lelkész szerepe az ellenállásban, in: *Századok* (2025/2), megjelenés alatt.

²⁴ Szabó Imre esperes szerepéhez az embermentésben lásd ERDŐS Kristóf: Szabó Imre budapesti esperes embermentő tevékenysége (1944), in: *Hagyomány – Identitás – Történelem* 1(2024/1), 95–113.

A svájci vonal

Soos 1939-ben fiatal jogászként lett Teleki Pál miniszterelnöki titkára, illetve a Teleki kezdeményezésére, Szent-Iványi Domokos vezetésével a Miniszterelnökségen felállított IV. ún. Tájékoztató Osztály munkatársa. A kormányfő „privát kabinetjeként” is számon tartott angolszász orientációjú részleg a náci Németországgal szembeni titkos tevékenység központjaként működött, a titokban folytatott német- és nyilasellenes propagandamunkáját szervezte és koordinálta. Teleki öngyilkossága után Szent-Iványi és körének pozíciói jelentősen meggyengültek, Soos előbb az Igazságügyi Minisztériumba került, majd a Külügyminisztérium kulturális osztályán miniszteri titkárként a svájci, svéd, finn ügyek előadója és egyben menekültügyi megbízott lett. Emellett megbízták az egyházak külföldi kulturális ügyeinek intézésével, valamint a szövetséges országokból érkező menekültek ellátásának koordinálásával. A külügyminisztériumban 1942 végén kezdett szerveződni Soos korábbi főnöke és bizalmasa Szent-Iványi Domokos vezetésével a háborúból való kilépés előkészítésére létrejött titkos csoportosulás, a Magyar Függetlenségi Mozgalom, amely kezdetben inkább konspiratív hálózatként vagy ernyőszervezetként működött. Soos ennek a kapcsolati hálónak lett egyik meghatározó mozgatója.²⁵ Külföldi kapcsolatai Kállay Miklós miniszterelnökké való kinevezésével, illetve a Kállay kormánynak a szövetségekkel folytatott titkos tárgyalásaival, béketapogatózásaival egyidőben értékelődtek újra fel, melynek – Törökország mellett – két fontos színtere két protestáns ország, Svájc és Svédország lett.

Soos 1943-ban az MFM megbízásából több ízben bizalmas küldetést teljesített Svájcba, valamint Svédországba. Visszaemlékezése szerint a svájci illegális vonal kiépítése több sikerrel járt, ahol nemcsak a magyar diplomácia Bakách-Bessenyei György által irányított angolbarát köreiből juttatott el bizalmas információkat, hanem ekkor került előtérbe a genfi ökumenikus központtal való egyházi kapcsolatok újraélesztése is. A semleges Svájcban működő egyházi szervezetek legális fórumot biztosítottak az egymással szembenálló politikai-katonai szövetségi rendszerekhez kötődő országok diplomatái és egyházi személyiségei számára

²⁵ KODOLÁNYI Gyula – SZEKÉR Nóra (szerk.): *Szent-Iványi Domokos: Visszatekintés, 1941–1972*, Budapest, 2016; SZEKÉR Nóra: *A Magyar Függetlenségi Mozgalom tevékenysége*, in: HANTÓ ZSUZSA – SZEKÉR Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért. „Koszorús Ferenc a holokauszt hőse”*, Budapest, Koszorús Ferenc Emlékbizottság (2015), 64–98.

az érintkezésre és információátadásra.²⁶ Soos két svájci útvjáról tudunk. Először 1943 tavaszán az egyetemes konvent külügyi osztályának vezetőjével, a kiterjedt amerikai kapcsolatokkal rendelkező felsőházi tag és egyben MFM-tag Boér Elekkel utazott formailag egy bizalmas egyházi delegáció tagjaként Svájcba, majd nyáron családi nyaralás ürügyével töltött ott hosszabb időt.

Közel sem ismerjük a két svájci út minden részletét, pontos céljait és Soos megbízatását. Ami tudható, hogy 1943 tavaszán Boér és Soos egyházi kiküldöttként találkoztak a formálódó Egyházak Világtanácsa nagytekintélyű vezetőjével, az európai ellenállási mozgalmakat intenzíven támogató Willem Visser 't Hoofttal. Pap László emlékiratában arról írt, hogy a találkozás rendkívül balul sült el, ugyanis Soosékra hárult a feladat, hogy kézbesítsék Ravasz Lászlónak A bolsevizmus veszedelme című memorandumát, amelyben a püspök a szovjet rendszer diktatórikus, egyházüldöző természetéről, sőt a náci rezsimnél is brutálisabb voltáról próbálta meggyőzni Visser 't Hooftot keresztül a nyugati egyházi közvéleményt, melyet a holland lelkész mereven elutasított.²⁷

Figyelemre méltó azonban, hogy maga a kezdeményezés, hogy szülessen egy a nyugati protestáns egyházi köröket a szovjet rezsim diktatórikus természetére figyelmeztető szöveg, valójában Kállay miniszterelnök környezetéből indult, ahogy Soos és Boér egyházi útját is egyeztették Kállayval. A titkos egyházi diplomácia nyilvánvalóan igyekezett segíteni azokat a náciellenes, ugyanakkor a szovjet térfoglalástól is féltő kormányzati törekvéseket, amelyek próbálták megteremteni a lehetőséget az angolszász szövetségesek előtti fegyverletételre.²⁸ Jól tudván, hogy a rettegett német megszállás mellett a háború utáni európai helyzetre tekintve, a Szovjetunió jelenti a legkomolyabb biztonsági kihívást az állami szuverenitásra, nemcsak Magyarország, hanem az egész térség számára. Soos Géza és a mögötte álló egyházi-ellenállási körök mozgására vonatkozó mozaikszerű adatok azt mutatják, hogy a maguk lehetőségeivel Soosék is igyekeztek ezeket a nyugatra irányuló bizalmas, illegális kapcsolatokat kiépíteni. A már

²⁶ Lásd: Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia, 1942–1944*, Budapest, 2020.

²⁷ Lásd: PAP: i. m., 14.

²⁸ Az angolszászok előtti fegyverletétel lehetősége egészen 1943 novemberéig, azaz a szövetségesek balkáni partraszállását elvető és így a térséget a szovjet érdekszférához soroló sorsdöntő teheráni konferenciáig a náciellenes magyar politikai körök fő törekvése volt.

említett amerikai hírszerzési összefoglaló nyomán újabban felmerült az is, hogy svájci tartózkodása idején, Visser 't Hoofton keresztül Soos kapcsolatba kerülhetett Allen Dullesszel, az amerikai katonai hírszerzés (OSS) berni vezetőjével, valamint Elizabeth Wiskemann-nal, a berni brit követség sajtóattaséjával, aki amellet, hogy Dulles közeli ismerőse és informátora volt, később kiemelt szerepet játszott abban, hogy az ún. auschwitz-i jegyzőkönyv Svájcban nyilvánosságra kerüljön.²⁹ Ugyanez az összefoglaló egy másik helyen azt állítja, hogy Soosnak Gizi néni kódneven sikerült kapcsolatba lépnie a berni brit követséggel a lengyel, valamint a vöröskeresztes kapcsolatai révén. Könnyen lehet, hogy ez a brit követségi kapcsolat Elizabeth Wiskemann volt.

Mindezekén túl, Duncan Bare kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a titkos béketárgyalásokat aktívan elősegítő vatikáni magyar nagykövet, báró Apor Gábor Svájcba küldte sajtóattaséját, Aradi Zsoltot, valamint titkárát, Perczel Tamást, hogy találkozzanak Soossal.³⁰ Soos Géza pedig a háború után írt bizalmas feljegyzéseiben utalt arra, hogy svájci útján került kapcsolatba az erdélyi zsidó származású, ekkor Salvador genfi konzulátusán dolgozó embermentő diplomatával, Georges Mantellóval (Mandel Györggyel), akit Sárosy Bélának köszönhetően ismert meg, és aki összehozta őt cionista vezetőkkel. Ugyanebben a feljegyzésben olvasható, hogy állítólag Soos 1943-as svájci útja során épített ki először kapcsolatot a szovjetek felé is.³¹ Ennek részleteiről azonban semmit nem tudunk.

Soos svájci kapcsolatainak bizalmas ápolásában két olyan személy is közreműködött, akik részben az információk áramoltatásában, részben később, a zsidóüldözés idején az embermentés anyagi hátterének előteremtésében is fontos szerepet játszottak. Az egyikük Bónis Béla, svájci ösztöndíjas református lelkész, aki Soos beszámolóí szerint bizalmas futárként tett szolgálatokat. A másik személy, a bevezetőben már említett báró Radvánszky Antal volt.

²⁹ NARA RG 226, E 214, B6. Visser 't Hooft és Elizabeth Wiskemann szerepéhez és Soossal való kapcsolatához lásd: BARON, Frank: *Stopping the Trains to Auschwitz*, Budapest, 1944, University of Kansas, 2021; BARON, Frank: *The Auschwitz Report. The Impact of Its Revelations in Switzerland and Hungary*, in: *Hungarian Cultural Studies* 16, 73–91, 2023. <https://ahea.pitt.edu/ojs/ahea/issue/view/20>

³⁰ 3. January 1945, Saint Bari to Saint Washington, Contacts of the Hungarian Resistance Movement, NARA RG 226, E 211, B 44. BARE: i. m., 68.

³¹ Soos Géza igazolási eljárása Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban BFL) XVII 1547. 3. d. Ezúton köszönöm Hornyák Máténak, hogy a dokumentumot rendelkezésemre bocsátotta.

A Soos–Radvánszky kapcsolat a magyarországi protestáns vonalon folyó zsidómentés anyagi támogatásában is kulcsszerepet játszott. A Nemzetközi Vöröskereszt Különleges Segélyosztályának vezetője, Jean-Etienne Schwarzenberg, valamint Adolf Freudenberg, a német hitvalló egyház emigrációba kényszerült lelkész-diplomatája, a formálódó EVT menekültügyi osztályának vezetője ugyanis Radvánszky Antalón keresztül juttatták el a Budapestre szánt pénzádományokat. A virágnyelven fennmaradt töredékes levelezésben könyvküldeményekről van szó. Pap László emlékiratában azt írja, hogy egy könyvküldemény 1000 pengőt jelentett. Radvánszky ezeket a pénzüsségeket a már bejáratott protestáns kapcsolati háló, Soos Géza és Pap László református teológiai professzorok segítségével továbbította a Jó Pásztor Bizottság (Éliás József) illetve az Országos Magyar Zsidósegítő Akció (OMZSA) számára.³² Ez a hálózat ugyanakkor feltehetően titkos információk kijuttatására is vállalkozott. 1944 augusztusában Radvánszky arról tájékoztatta Royall Tylert és Allen Dullest, hogy megpróbált rádióon keresztül egy előre egyeztetett kóddal kapcsolatba lépni a magyar földalatti ellenállási mozgalommal. Ez minden bizonnyal az MFM lehetett. És erre utalhat a bevezetőben említett OSS jelentés is, amely szerint a protestáns egyházi köröknek köszönhetően, amelyekkel Radvánszky kapcsolatban állt, sikerült egy olyan csatornát találni, amelyen keresztül néhány próbaüzenet átjutott. Később, 1944 decemberében olaszországi kihallgatásai alkalmával Soos megerősítette, hogy Radvánszky volt az MFM egyik fő svájci képviselője.³³

A svéd vonal

Ugyancsak a Kállay-kormány béketapogatózásai során vált a titkos kapcsolatok kiépítésének fontos irányává a svéd főváros. Soos a svéd ügyek referenseként került kapcsolatba a stockholmi magyar sajtóattaséval, az MFM-hez kötődő Gellért Andorral, akit a fegyverszüneti megállapodások előkészítése érdekében küldtek titkos megbízatással Stockholmba, és került ott szoros

³² Lásd Note pour la Délégation; du C.I.C.R. Budapest. J. E. Schwarzenberg ACICR BG 003 48e-02, Lettre envoyée à la délégation de Hongrie; Correspondence échangée avec l'organisation „Bon Pasteur” a Budapest ACICR G 59/2/65. Lásd még: Kiss: *Az egyházi reakció*, 329–354.

³³ Lásd: RG 226, 190 C B6. Lásd: BARE, Duncan: *A második világháború alatti magyar ellenállás az amerikai titkosszolgálatok tükrében*. Forráskiadvány, megjelenés alatt.

kapcsolatba a szövetséges diplomáciai és hírszerzési körökkel. A német megszállás után Budapestre érkező Wallenberg feltehetően az ő iránymutatása nyomán kereste fel Soos Gézát, aki a svéd diplomata egyik legfontosabb segítője lett a zsidómentésben és az MFM-mel való kapcsolattartásban.³⁴ A legfrissebb kutatások azt sugallják, hogy a svéd–magyar kapcsolatépítésnek diplomáciai és titkosszolgálati szálai egyaránt lehettek. Egyes dokumentumtöredékek pedig arra utalnak, hogy a svéd titkosszolgálat már 1943-ban aktív kapcsolatokat épített Magyarországon, együttműködve az amerikai és brit hírszerzés képviselőivel, részben a Szovjetunió befolyás-szerzése elleni titkos információgyűjtés érdekében.³⁵

Soos Géza szerepéről nincsenek pontos ismereteink. Egy 1942 októberéből a külügyminisztérium irattárában fennmaradt telegram alapján annyit tudunk, hogy Soos személyesen is megfordult a svéd fővárosban és Stockholmban találkozni kívánt a már említett Gellért Andorral, valamint Vági Zoltán őrnaggyal, Magyarország stockholmi katonai attaséhelyettesével.³⁶ Soos Svédországi útja egyidőre esett a Kállay kormány kezdeti próbálkozásaival, hogy eljuttattak néhány magyar javaslatot Stockholmba, hogy azokat továbbítsák London felé.

1943-ból dokumentálható egy másik, szintén Soostól indult kezdeményezés is, miszerint egy evangélikus és református lelkész magyar állami támogatással utazzon Svédországba egyházi előadó körútra. Az egyik jelölt Pap László lett volna, a másik pedig Wolf/Ordass Lajos evangélikus lelkész. Ebben az időben mindketten a náciellenes egyházi vonal, később pedig az MFM köréhez tartoztak. Mindkettőjük kiutazása megghiúsult. Pap László az emlékiratában azt írja, hogy „ennek a svéd útnak az lett volna a tényleges

³⁴ A Kállay-kormány külpolitikájához lásd: Joó Andor: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944*, Budapest, Napvilág, 2008, 50–65. Gellért Andor személyéhez lásd: GELLÉRT Andor: A stockholmi színtér, 1942–1944. Adalékok a magyar „kiugrási diplomácia” történetéhez, in: *Új Látóhatár* (1974/5), 355–378, (1974/6), 441–458; BARE: *Hungarian affairs*; KOVÁCS Gellért: *Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944–45-ben*, Budapest, 2015; S. BERGER, Susanne – BIRSTEIN, Vadim: *The Secret Swedish–Hungarian Intelligence Sharing Agreement 1943–44. Possible Implications for the Raoul Wallenberg Case*, 2020; Joó András: Kóttél Wallenberggel. Háborús diplomácia és magyar fegyverszüneti erőfeszítések Stockholmban 1942 vége és 1944 márciusa közt, in: *Rendszerváltó Szemle* (2024/3–4), 38–47.

³⁵ KOVÁCS: i. m.; BERGER–BIRSTEIN: i. m.

³⁶ Telegram Helsinki 1942. október MNL-OL-K-101-57. Vági 1943-ban kulcsszerepet játszott a svéd katonai hírszerzéssel való, a Szovjetunióval kapcsolatos információk megosztására vonatkozó informális hírszerzési együttműködés előkészítésében, BERGER–BIRSTEIN: i. m.

célja, hogy nemcsak a svéd, hanem rajtuk keresztül az angolszász egyházi, és közvetve a politikai körökkel is vegyem fel a kapcsolatokat”. Az uppsalai egyetemről és a svéd vallástörténeti társaságtól érkezett a meghívás. Az előadói programot a stockholmi magyar intézet ekkor indított új svéd nyelvű egyházi értesítője már be is harangozta. Megvolt az útlevél és a repülőjegy, de az utolsó este a német konzulátus megtagadta Paptól az átutazó vízumot.³⁷

A fennmaradt töredékes források ugyanakkor azt mutatják, hogy Soos svéd kapcsolatai Magyarország német megszállása után sem szakadtak meg, sőt jelentőségük megnőtt. Az ellenállási mozgalom nevében több ízben juttathatott el információkat Stockholmon keresztül a szövetségeseknek, és kapott is onnan viszont jelzéseket. Amikor Soós Olaszországba érkezett, kihallgatóinak (köztük magának Gellértnek) elmondta, hogy „időszakos összefoglalókat írt a magyarországi politikai helyzetről, amelyeket a svéd [diplomáciai] futárpostán keresztül juttatott el Gellért részére, aki azokat továbbította az amerikai stockholmi követségnek. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a csatornát német nyomás fenyegeti, Gellért egy amerikai rádiókészüléket küldött Soósnak a svájci futárposta útján. Ezt Soós soha nem kapta meg.”³⁸

Azért is volna fontos ezeknek, a részben Soos Gézánn keresztül zajló, egyenlőre töredékesen ismert információcseréknek az összefüggéseit feltárni, mert fontos adalékokat nyújthatnak – többek között – Románia átállása (1944. augusztus 23.) utáni kiugrási törekvések történetéhez és azoknak a reményeknek a hátteréhez, amelyek 1944 szeptemberében még mindig számoltak egy angolszász balkáni invázióval. Így például, Duncan Bare kutatásai nyomán tudható, hogy 1944. szeptember 6-án Soos levelet kapott az akkor már az OSS szervezetén belül is autonóm módon tevékenykedő titkos hírszerzési részleg (SI) helyi képviselőjével kapcsolatot tartó Gellértől, amelyben Gellért értesítette őt közelgő olaszországi áthelyezéséről, valamint arról is, hogy Horthyhoz hűséges csapatokat kellene összevonnia Magyarország déli határán. Más forrásokból pedig azt is tudjuk, hogy 1944 szeptemberének végén Soos Gézánnak sikerült levelet küldenie Ullein-Reviczky Antalnak, a német megszállás után lemondott stockholmi magyar

³⁷ Kiss: i. m.

³⁸ Soos több álnevet és fedőnevet használt; „Schultze” volt a Svédországgal való kapcsolattartáskor, „Saltzer” Svájjal való érintkezéskor, „Gizi Néni” a svájci magyarokkal való kapcsolatfelvételkor, „Pali” az MFM-en belül, és „Gyalakuti Pál” néven kereste a német titkosrendőrség. Lásd: BARE: i. m., 89, NARA RG 226, E 125, B 48.

követnek, amelyben vázolta a náci megszállók elleni felkelés terveit, valamint továbbra is reményét fejezte ki a nyugati katonai erők időben történő megérkezésére Magyarországra.³⁹

Arra is vannak áttételes adatok, hogy 1944. október végén a svéd diplomata, Per Anger két ízben is továbbított Soos és az MFM nevében közleményt „Note Verbale” a szovjetek irányába.⁴⁰ Az OSS egy november 7-én kelt kódolt távirata pedig, amelyben arról érdeklődnek, hogy miként tudnának Soossal kapcsolatba lépni, arra mutat, hogy Soos hozzáférést kapott a svéd nagykövetség kommunikációs rendszereihez. A válasz szerint Soos Per Angeren, illetve Wallenberg keresztl volt elérhető. A távirat azon kevés egykorú dokumentumok egyike, amelyek egyfelől az MFM-nek a szövetségesekkel való kapcsolattartási kísérleteire, másfelől Wallenberg és Soos közvetlen kapcsolatára utalnak.⁴¹

Soos korabeli súlyát érzékelteti, hogy valószínűsíthetően ő volt az első magyar, akivel 1944 nyarán, Magyarországra érkezése után Wallenberg találkozott. Kapcsolatukról, annak titkos jellege miatt nincsenek pontos ismereteink. Azt azonban tudjuk, hogy Per Anger lakásán találkoztak, mindjárt Wallenberg Budapestre érkezésének másnapján. Legalább is erről árulkodik Wallenberg naptárjában fennmaradt bejegyzése. „1944. július 10. SOOS.”⁴² Wallenberg üzleti partnerével, Lauer Kálmánnal folytatott levelezésében szintén többször is előkerül Soos Géza, Syllberg álnéven. Soos, illetve kapcsolati hálója a svéd diplomata egyik legfontosabb segítője lett az embermentésben és a magyar ellenállási mozgalom szervezeteivel való kapcsolatok kiépítésében.

³⁹ Lásd: BARE: i. m., 89, NARA RG 226, E 125, B 48. A Svédországból érkező értesítésről, miszerint az angolszászok megjelennek a Drávánál Soos is ír 1945 tavaszán olaszországi kihallgatásai alkalmával. Lásd: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) V-2000/43, 176; Political Memorandum, Press Reading Bureau, Stockholm to Political Intelligence Department, London. Hungary No. 86, 8th October 1944. The National Archives (továbbiakban TNA) FO 371/39266. Soos levelének összefoglalóját, amelyet a stockholmi brit követség állított össze, továbbították a brit Külügyminisztérium Politikai Hírszerzési Osztályának. Lásd AGRELL, Wilhelm: *The shadows around Wallenberg. Missions to Hungary 1943–1945*, Historiska Media, 2019, 241, 43. lábjegyzet. Az eredeti dokumentumot és Agrell következtetéseit idézi: BERGER–BIRSTEIN: i. m. 58.

⁴⁰ Nyilatkozat 1947. jan. 17. Ráday Levéltára C/230 (Soos Géza iratai), BERGER–BIRSTEIN: i. m., 206. lábjegyzet.

⁴¹ 6. November 1944, Chapin to Fuller, és 7. November 1944, Fuller to Chapin NARA, RG 226, E 210, B 204. Lásd még: KOVÁCS: i. m., 207.

⁴² EMBER Mária: *Wallenberg Budapesten*, Budapest, 2006, 32–33.

Az Auschwitz-i jegyzőkönyv

1944. március 19., a német megszállást követően Soos a Függetlenségi Mozgalom megbízásából továbbra is hivatalában maradt, kiemelkedő szerepet vállalt a politikai ellenállás kiépítésében és az üldözöttek, elsősorban a zsidók mentésének gyakorlati megszervezésében. Személye körül sokrétű mentőakció összpontosult. Az egyházi egyesületek zsidómentő tevékenységét a háború után így foglalta össze: „Táboraikban annyi üldözöttet rejtett el az SDG, amennyit csak a hely megengedett. Az SDG és a KIE titkárai rendkívüli erőfeszítéssel fejtették ki az üldözöttek megmentésére. Az SDG szerzett egy diplomáciai jelzéssel ellátott autót, ami lehetővé tette számos zsidó megmentését... Magánszemélyek, lelkipásztorok, állami alkalmazottak, titkos nyomdák ezer számra gyártották a hamis keresztleveleket. Mindezt halálbüntetés veszélyével járt.”⁴³

Tevékenységének egyik legjelentősebb és legveszélyesebb akciója a történelmi jelentőségű Vrba–Wetzler riport, avagy Auschwitz-i jegyzőkönyv lefordíttatása és terjesztése volt. 1944 április végén titkos csatornákon keresztül kapta meg az auschwitz-i koncentrációs táborból megszökött két szlovák rab hiteles beszámolóját a haláltáborban történekről, a tömeges gyilkolás méreteiről és módszereiről. Bár idővel többen is terjesztették az eredetileg német nyelvű iratot, valószínűsíthető, hogy a magyar államapparátusból Soos Géza látta először a jegyzőkönyvet. Máig nem lehet tudni, hogy Soos milyen csatornákon keresztül jutott a jegyzőkönyvhöz. Ő maga arról vallott, hogy a szlovák határ közelében egy ellenállással szimpatizáló személyen keresztül jutott hozzá, ám valószínűleg ez inkább csak dezinformáció lehetett, és valójában cionista körökből, egyes feltételezések szerint Rudolf Kastneren keresztül került hozzá a dokumentum.⁴⁴ Soos legkésőbb 1944. május legelején adta át a jegyzőkönyvet barátjának és az ellenállási szervezetben közeli munkatársának, Éliás József református lelkipásztornak, a magyar református és evangélikus egyházak zsidótérítő és zsidómissziós szerveként működő Jó Pásztor Bizottság titkárának. Éliás feladata lett, hogy a veszélyes iratot magyarra fordíttatva legépeltesse, majd

⁴³ Soos Géza: A zsidókérdés és a magyarországi keresztyén egyházak. Ráday Levéltár C/230. 16. d.

⁴⁴ HARASZTI György (szerk.): *Auschwitz-i jegyzőkönyv*, Budapest, 2016; TIBORI SZABÓ Zoltán: The Auschwitz Reports: Who Got Them, and When?, in: Randolph L. BRAHAM – William J. VANDER HEUVEL (szerk.): *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*, New York, Columbia University Press, 2011, 85–120.

öt példányt juttasson el előre kijelölt magyar notabilitásoknak. A feladatot körülbelül egy hét alatt sikerült elvégeznie egyik munkatársának, Székely Máriának, így május közepén a magyar nyelvű másolatokat kézbe is vehették a keresztény egyházak legmagasabb rangú vezetői, valamint a Magyar Cionista Szövetség elnöke. Az ötödik példányt a kormányzó náciellenes környezetén keresztül Horthyhoz szerették volna eljuttatni, amelyre azonban csak június elején került sor. Bár a jegyzőkönyv tartalma nem vált nyilvánossá, közvetve így is hozzájárult a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásához.⁴⁵

Székely szerint Soos egy angol fordítást is készíttetett. Az angol fordítás jelentőségére először Tibori Szabó hívta fel a figyelmet, aki az auschwitzi jegyzőkönyvek útjának rekonstrukciója során azt is lehetségesnek tartotta, hogy ez az angol nyelvű változat is eljutott a svájci egyházi körökhöz, illetve Visser 't Hoofton keresztül az angolszász szövetségesekhez. Soos tevékeny részt vállalt az MFM egyik legismertebb akciójának előkészítésében, amikor is 1944. júliusában Koszorús Ferenc vezérkari ezredes, a Budapest és környékén állomásozó I. páncélos hadosztály parancsnoka a Baky László belügyi államtitkár irányította csendőrpuccs megakadályozására páncélosaival körülzárta Budapestet.

Bari

A német megszállást követően már a magyar államigazgatásban, katonai körökben is egyre jelentősebb hálózattal bírtak a német szövetséggel szakítani kívánó erők. Az egyre inkább szervezetszerűen működő illegális MFM részéről részben Soos tartotta a kapcsolatot az ellenállási mozgalom különböző csoportjaival. 1944 szeptemberében pedig, amikor Szent-Iványi Domokos egy titkos fegyverszüneti delegáció tagjaként Moszkvába utazott, Soos előbb az MFM polgári szárnyának irányítását vette át, majd 1944. október 15-ei nyilaspuccsot követően gyakorlatilag az egész szervezet vezetése ráhárult.

Mindezek nyomán nem meglepő, hogy Soos Géza képviselte az MFM-et a magyar ellenállás 1944. november 9-én megalakult csúcsszervében, a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító

⁴⁵ SZENES Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések*, Budapest, 1994, 335–364.

Bizottságában (MNFFB). A Magyar Frontra épülő bizottságot a Vörös Hadsereggel együttműködésben kirobbantandó budapesti fegyveres felkelés céljából hozták létre különböző ellenállócsoportok, emellett a szervezet megpróbálta államhatalmi szervként legitimálni magát, sőt megkíséreltek kilépni a diplomáciai játéktérre is. Moszkvai delegációjuk elutazására azonban nem került sor: az MNFFB katonai vezérkara alig két héttel megalakulása után lebukott.

A nyilas puccsot követően Soos is illegalitásba kényszerült, folyamatos életveszélyben volt. A Gestapo és a nyilasok hajtóvadászatot indítottak ellene. Rejtekhelyét naponta változtatta, az egyházi és SDG-s kapcsolathálója feltehetően csakúgy segített a sikeres bujkálásban, mint külföldi kapcsolatai. Soos családjával, várandós feleségével és három kislányával is megszakított minden kapcsolatot, így csak a háború után értesült édesanyja és egyik kislánya haláláról, illetve ekkor láthatta először az ostrom idején született negyedik gyermekét.

Ebben a vészterhes időben született meg a döntés, hogy Soost egy titkos tárgyalódelegáció élén a nyugati szövetségesekhez Olaszország már felszabadított részébe küldjék, hogy tájékoztassa a szövetséges erőket a magyar ellenállás együttműködési készségéről, embermentő tevékenységéről, az angolszászokon keresztül felvegye a kapcsolatot a Moszkvában tartózkodó Szent-Iványival, illetve hogy összehangolja az MFM németek elleni fellépését a Vörös Hadsereg előrenyomulásával. Az előkészületek rendkívüli titoktartás mellett – többek között – Bethlen István egykori miniszterelnök, Wallenberg, illetve Tildy Zoltán tudtával folytak.⁴⁶ Ugyanakkor feltehető, hogy Soos útját a szövetségesek részéről Gellért Andor kezdeményezte, aki ekkor Svédországból szintén Olaszországba érkezett egy magyar ellenállási csoport felállításának a szándékával.

Soosék útjáról a szovjetek is azonnal értesültek, a moszkvai brit nagykövetségen révén John Balfour 1944. december 14-én kelt, Dekanozov külügyminiszter-helyettesnek címzett feljegyzésében arról tájékoztatta az oroszokat, hogy a magyar ellenállás több embere Soos Géza vezetésével leszállt egy olaszországi repülőtéren, és vittek magukkal egy titkos jelrendszert, amivel Budapest felé kommunikálhatnak.⁴⁷ Az amerikai hírszerzés

⁴⁶ KONCZ Lajos: Zsidómentés és nemzeti ellenállás, in: *Beszélő* (2001/9). <http://beszelo.c3.hu/cikkek/zsidomentes-es-nemzeti-ellenallas>; KOVÁCS: i. m.; BFL XVII 1547, 3. doboz Soos Géza igazolási eljárása.

⁴⁷ BERGER–BIRSTEIN: i. m., 208. lábjegyzet.

által AE-751 kódnéven számontartott Soos Géza⁴⁸ csupán 1946 januárjában, Svájcban találkozhatott életben maradt családtagjaival. Soos 1946 elején még visszatért Magyarországra, hogy felvegye a szolgálatot a Külügyminisztériumban, de néhány hónap múlva az immár kommunista befolyás alatt álló politikai rendőrség várható letartóztatása elől menekülni kényszerült. 1946 májusában Éliás József lelkész és egy az életéért Soos Gézának hálás politikai nyomozó segítségével vöröskeresztes csomagok közé bújva hagyta el véglegesen az országot. Az emigrációban elvégezte a református teológiát, s megbízást kapott a közép-európai menekültek lelki gondozására. 1951 őszén családjával együtt az Egyesült Államokba költözött. 1953. szeptember 5-én autóbalesetben hunyt el egy pennsylvániai kisváros, McConnellsburg közelében.

⁴⁸ BARE: *Angleton*.